

Anders Fisker og Viggo Sørensen:

Dialekten i Øster Han Herred

En dialekt og dens optegner

(Af Viggo Sørensen)

Hanherrederne er fra gammel tid navnet på den smalle bræmme af land, som forbinder Vendsyssel med Thy. Også i sproglig henseende kan området betragtes som en overgangszone, for det gennemskæres af en lang række dialektgrænser, der (set fra øst) kan siges at fjerne stadig flere af vendelbomålets træk og tilføje stadig flere af thybomålets.¹ Men en sådan betragtning af isolerede træk bør på den anden side ikke tilsløre, at hanherredsmålet af beboerne selv og deres naboer er blevet oplevet som et (stort set) ensartet sprog – i hvert fald, når man holder sig øst for Bygholm vejle. Set “indefra” eller på nært hold falder dialekternes sammenhæng kraftigere i øjnene end de momentvise ligheder med nabolokaliteterne.

Dialekten i den allervestligste del af hanherrederne, som vi på Jysk Ordbog helst regner med til thybomålet, har været velkendt i snart et århundrede gennem lærer C.M.C. Kvolsgaards bøger.² Anderledes sparsomt er det resterende (og egentlige) hanherredsmål blevet optegnet³ – indtil nu, hvor fhv. gårdejer Anders Fisker (f. 1916 i Haverslev sogn) har påtaget sig at nedfælde træk af slægtens historie og egnens kulturforhold i en lydskrift, som kompetent gengiver dialektens udtale. Fra det påbegyndte og efter planen omfattende manuskript bringer vi nedenfor en kort prøve (med oversættelse på modstående side). Indholdet af det valgte afsnit vil måske nok forekomme en og anden af vore læsere vel “moderne”; men det egner sig fortrinligt som udgangspunkt for det afsluttende signalement af hanherredsmålet, hvor jeg har forsøgt – med baggrund i Bent Jul Nielsens mere omfattende signalement af vendelbomålet⁴ – ganske kortfattet at pege på de mest karakteristiske momenter.

De 'ba:rə æn 'øwwər₁gǽng', sǽ hanj 'ræw'n, di trak 'bæl'læn 'o ham!
(Af Anders Fisker)

1 Jæn 'tøw's, 'dænj' 'gamməl 'sæj ka 'pas 'gāt po 'Haw'slǽ
2 'sǽg'n; 'ejk fǽ'de te wi 'men'nær, te wi sku wæ 'ræw'wǽnnæn
3 (ǽ wi 'ræ'nær 'hæl'lær 'ejk 'mæ, te 'anjær 'fǽlk 'trow'r ə),
4 men 'Haw'slǽ 'sǽg'n hǽ te'tøk 'hat ən slaw 'sturhes₁tij' i
5 di 'sist 'hunjjær 'o'r, æn 'tij', dæ 'no si 'uw' 'te o wæ fo-
6 'bij'.
7 'Si'l ǽm 'sǽg'nǽ 'leg'gær we 'Lij'm₁fyw'ræn, 'sǽ hǽr
8 'fyw'rfeskǽ₁rij'ǽ 'ejk be'tyj' sǽ 'møj'. Dæ hǽ da 'ǽl₁stæj'-
9 jær 'bowə nu 'fo' 'feskərǽ we 'strǽ'næn, ǽ 'di 'ha wal 'ǽs-
10 sǽ 'nǽk djæt 'uw₁kom' 'we ǽ sǽl 'fesk te 'æj'nǽns 'fǽlk, men
11 'da 'jow'ræn i 'Haw'slǽ 'sǽg'n ǽr o 'jaw'n 'gu' boni'te't ǽ
12 'i de 'stu' ǽ 'hi'le 'al'dri bløw'n 'skǽj' o 'sǽ'n₁flogtæn,
13 'sǽ'rǽ 'mjæst 'lanj₁brog'ǽ, dæ hǽ 'gjjǽ 'lǽw₁brø'dǽ te
14 'sǽg'nǽs be'bow'ǽrǽ.
15 Da 'bønj'ǽrn wa 'sloppæn fǽr 'hærrǽmanjs'wællǽ ǽ wa bløw'n
16 'sǽl'ǽjǽrǽ fǽr æn 'serka ha'lanj'n 'hunjjær 'o'r 'sij'n,
17 be'gjjønj di ǽ gjö 'nøj we 'jow'ræn; ǽ 'da ha di 'møj' 'fǽr-
18 'di'l o 'de 'bro₁hu', dæ 'lǽ' we 'Haw'slǽ 'strǽ'n; 'da wa
19 'Haw'slǽ 'byj' sǽ 'apso₁lut dænj 'wil'lǽst 'byj', mæ 'kråg-
20 gær we 'strǽ'næn, æn 'wǽnj₁mø'l, 'tow' 'stu'r 'kjømmanjsfo-
21 'rætnægær, æn 'stu'r 'smeddǽ, 'fli'r 'sne'kərǽ, ǽ 'sǽ sǽl-
22 'fø'lǽ fǽr'ud'n 'go'ræn æn 'hi'l dil 'jow'rlø's 'huw's.
23 De ska da 'enj₁rømmǽs, te de 'ejk wa 'ǽl' 'fǽlkæn i 'di
24 'huw's, dæ mærkǽ 'te di 'gu' 'tij'r, fǽ di 'flǽst 'od'm ha
25 'møj' 'bettǽ 'mid'lær ǽ po 'dænj' 'mǽ' 'let ǽ stǽ i'mǽd mæ;
26 men sǽ'n hǽr ǽ wal 'ǽl'ti wæt ǽ wel 'nǽk de'swa'r 'ǽssǽ blyw
27 'we mæ.
28 Men 'sǽ 'lij' 'fönnæn 'o'r 'nettæn₁hunjjær bløw dæ 'an-
29 'lǽ' æn 'ba'n i'mǽl' 'ǽl'bǽrrǽ ǽ 'Fjær'slǽ; 'dænj' gjik
30 'gjjæm'mǽl 'nö' 'sij' o 'sǽg'nǽ, ǽ 'dæ' 'we kam sta'sjo'næn
31 'te ǽ 'leg' i 'Bonjjærup, ǽ 'de ga ǽ 'hi'l 'ǽnjt resul'ta't,
32 fǽr 'no bløw, ǽm a 'sǽ mo 'sæj', 'tøng'dǽ₁pong'tǽ fløt ǽ 'hi'l
33 'ǽnjt 'ste 'hæn.
34 'Enj'n 'dænj' 'tij' sku 'fǽlk 'gja'n te 'Kjættrop hællær
35 Løg'stø'r, 'hwis di sku 'ha 'nøj' 'uw' 'øw'wær de 'daw'lǽ; ja
36 'sǽm'ti sku di en'da 'hi'l te 'ǽl'bǽrrǽ, sǽ de 'föllær 'nǽj-
37 stæn o sǽ 'si'l, te 'dænj'₁gǽng' mot 'fǽlk sǽ 'wit 'muw'lǽ

Det er kun en overgang, sagde han ræven, de trak skindet af ham!
(oversættelse ved Anders Fisker).

Jeg synes, at denne gamle talemåde kan passe godt på Haverslev sogn; det er ikke sådan, at vi mener, at vi skulle være rævesnu (og vi regner heller ikke med, at andre mennesker tror det), men Haverslev sogn har tilsyneladende haft en slags storhedstid i de forgangne hundrede år, en tid, der nu ser ud til at være forbi.

Selv om sognet ligger ved Limfjorden, så har fjordfiskeriet ikke haft nogen stor betydning. Der har da altid boet nogle fiskere ved fjordkysten, og de havde vel også nok deres udkomme ved at sælge fisk til egnens befolkning, men da jorden i Haverslev sogn er af jævn god bonitet og i det store og hele aldrig er blevet væsentligt skadet af sandflugten, så er det for det meste landbruget, der har givet levebrødet til sognets beboere.

Da bønderne var sluppet fri af herremandsvældet og var blevet selvejere for ca. halvandet hundrede år siden, begyndte de at dyrke jorden mere intensivt, og da havde de megen fordel af den skibsbro, der lå ved Haverslev strand. Da var Haverslev by så absolut den betydeligste by, med kro ved anløbspladsen, en vandmølle, to store købmandsforretninger, en stor smedje, flere snedkere, og så selvfølgelig foruden landbrugene en hel del jordløse huse.

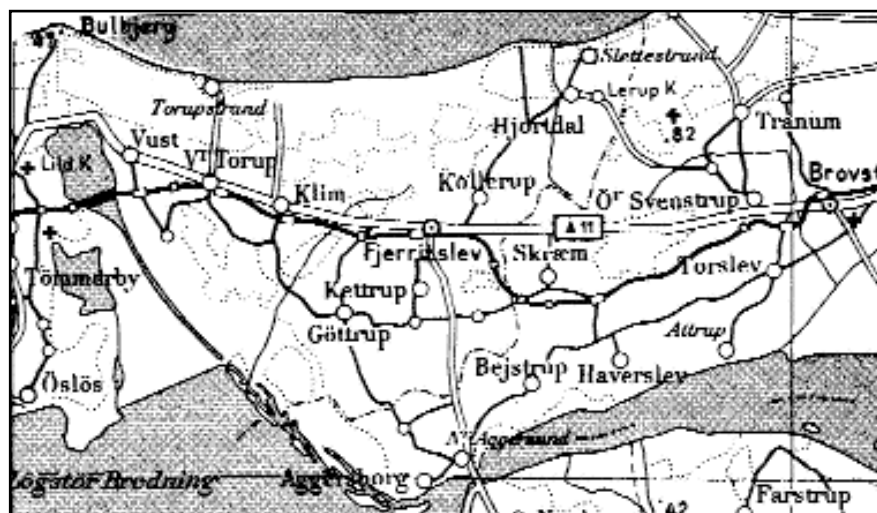
Det skal da indrømmes, at det ikke var alle beboerne i disse huse, der mærkede noget til de gode tider, for de fleste af dem havde meget små økonomiske ressourcer og derfor kun ringe kraft til at modstå sygdom og uheld; men sådan har det vel altid været, og det vil det desværre nok også blive ved med.

Men så umiddelbart før år 1900 blev der anlagt en jernbane mellem Ålborg og Fjerritslev; den gik gennem den nordre del af sognet, og derved kom stationen til at ligge i Bonderup, og det gav et helt andet resultat, for nu blev, om jeg så må sige, tyngdepunktet flyttet et helt andet sted hen.

Før den tid skulle man helst til Kettrup eller Løgstør, hvis man skulle have ting ud over det daglige. Ja, somme tider var man endda nødsaget til at rejse til Ålborg, så det følger næsten af sig selv, at dengang måtte folk såvidt muligt nøjes med, hvad man selv var i stand til at fremstille i egen bedrift, eller også hvad man kunne skaffe sig i omegnen.

- 38 'nøw wæs mæ, hwa di 'si'l war i'stanj' 'te å 'fræm'stel' i
 39 djæ 'ij'n be'drøwt, hællær 'åssæ 'hwa di ku 'skaf sæ i 'åm'-
 40 'æj'næn.
 41 Men 'så 'ær'ə te wi kommer 'te, te 'ræw'n gjik 'uw' 'o set
 42 'gu' 'skenj'. Si, i 'nettæn,hunjær å 'fij'rå,tres blöw 'så
 43 'Fjær'slæ,ba'næn lå 'ni'r; dænj ku 'ejk 'swå' sæ 'længær,
 44 får 'ål' 'fragt,gåssæ blöw 'no transpo'ti'ræ i 'last,bij'lær,
 45 'lissæm 'mannæ 'menj'skær 'si'l ha' fât 'bij'l. Å 'så i 'net-
 46 tæn,hunjær å hal'fjæs blöw 'såg'næ lå 'enj' 'ånj'jær 'Fjær's-
 47 læ, å 'så tow ə 'få'rt mæ 'ni'gång'an får 'Haw'slæ 'såg'n,
 48 få 'så blöw dær 'fåd'ə 'føst 'ålt fo 'reng' fo'benj'als te
 49 'åm'wær'dænæn, å 'få de 'åntj kam 'ål,teng' 'te å sku 'fo'-
 50 ræ,go' frå 'Fjær'slæ.
 51 Der æ ju 'så får æg'sæmpæl 'skæj' 'de, te 'ål' wi 'gammæl,
 52 dæ hå ku 'sit wåt 'snit 'te å flöt te 'Fjær'slæ, hå 'gjow'ə;
 53 å 'da 'fålk hå 'fåt æn 'wes te'böj'li,hi'ə 'te å 'gjö djæ
 54 'enj'kjy'b i 'Fjær'slæ, hæller i'no 'længær 'hæn', æ dæ 'no
 55 'snåt 'ejk 'mi'r æn æn 'hånj'ful 'kjøm,mæn'j' å 'hånj'wærkærə
 56 te'ba'g. 'Ar'bæs,fø'r 'fålk, dæ hå 'bow'ə i 'Haw'slæ 'såg'n
 57 'i æn 'o'r,rækkæ å 'si'l ka 'særræ får be'får'dreng 'te djæt
 58 'ar'bæ, blywwær ju 'nåk 'bow'n dæ 'djæ 'tij' uw'.
 59 Men 'jæn' 'teng' æ 'wes: Der 'ær æn 'hi'l dil 'øngær,
 60 'døgti 'lanj'mæn'j'jær i'no i Haw'slæ såg'n, å 'si'l åm 'di
 61 'hå'r 'djæt å 'döw' 'mæ, 'så ær ə 'sta'dig,wæk 'ejk så 'reng'
 62 nøj 'jow'r, di 'hå' å 'ar'bæ mæ; så læ wås 'ho'b te 'di mo 'ha
 63 æn 'fræm'tij', så 'di i 'hwær' 'fal' mo be'hål' 'skjenj'ə
 64 po 'ni'sæn.

Med Aalborg-Fjerritslev-banen (indviet 1897) og Thisted-Fjerritslev-banen (indviet 1904) blev Hanherrederne bundet sammen trafikalt. Først senere fulgte vejnettet trop.

Men så er det, at vi kommer til, at ræven gik ud af sit gode skind. Se, i 1964 blev så Fjerritslevbanen nedlagt; den kunne ikke længere hvile i sig selv økonomisk, for al fragtgods blev nu transporteret pr. lastbil, ligesom mange mennesker selv havde fået personbil. Og så i 1970 blev sognet lagt ind under Fjerritslev, og derved fremskyndedes negangen for Haverslev sogn, for da blev der for det første alt for dårlig forbindelse til omverdenen, og for det andet kom alting til at skulle foregå fra Fjerritslev.

Der er jo så f.eks. sket det, at alle vi gamle, der har kunnet se vores snit til at flytte til Fjerritslev, har gjort det; og da man har fået en vis tilbøjelighed til at foretage sine indkøb i Fjerritslev, eller endnu længere borte, er der nu snart ikke mere end en håndfuld købmænd og håndværkere tilbage. Mennesker i den arbejdsduelige alder, som har boet i Haverslev sogn i en årrække og som selv kan sørge for befodring til arbejdspladsen, bliver jo nok boende der hele deres tid.

Men een ting er helt sikkert: Der er en hel del yngre, dygtige landmænd endnu i Haverslev sogn, og selv om de har store problemer, så er den jord, de dyrker, ikke af nogen dårlig kvalitet; så lad os håbe, at de må have en fremtid, så i alle tilfælde *de* må beholde skindet på næsen.

Fjerritslev station, trafikknudepunkt indtil 1964, da både Aalborg- og Thisted-banen måtte lukke på grund af årlige driftsunderskud i million-kroners klassen. Efter foto i Niels Jensen: *Nordjyske jernbaner* (1976).

Kort signalement af hanherredsmålet

(Af Viggo Sørensen)

Ovenstående tekst viser meget klart en række karakteristiske træk ved dialekten i Øster Han Herred. Det skal i forbifarten bemærkes, at lydskriften er næsten den samme som i Bent Jul Nielsens signalement af vendelbomålet (*Ord & Sag* 1984, s. 25ff)⁵, og at de parentetiske tal i det følgende er linjehenvisninger tilbage til teksten.

1. Køn. I modsætning til hovedparten af Vendsyssel har man kun navneord af to forskellige køn: fælleskøn og intetkøn (ligesom i rigsmålet). Det hedder f.eks. med en og samme endelse *-(ə)n* (for fælleskøn) *ræw'n* = ræven (41) og *strå'nən* = stranden (9), medens vendelbomålet bøjer det førstnævnte ord som hankøn: *röw'i*, det sidstnævnte som hunnkøn: *straj'ən*.

2. Længdeforhold. Modsat vendelbomålets mange forlængede selvlyde i ord som *lə:g* = ligge og *skɑ:f* = skaffe (svarende til tostavellesord i rigsmålet) har hanherredsmålet forlænget medlyd eller slet ingen forlængelse: *leg* (31), *skaf* (39) – afhængigt af, om medlyden er stemt eller ustemt. Til gengæld ses forlængelse i næsten alle forled af sammensætninger, uanset om forleddet svarer til et to- eller énstavellesord i rigsmålet: det hedder f.eks. *'får₁di'l* = fordel (17-18) og *'ām₁əj'nən* = omegnen (39-40), som om ordene i rigsmålet havde formen *foredel*, *ommeegnen*. I denne henseende slutter hanherredsmålet sig til dialekterne i vest og syd; for i Vendsyssel siger man *'får₁di'l* hhv. *'om₁əj'nən* – uden nogen længde i forleddet.⁶

3. Bestanden af selvlyde. Som påvist af Arne Espegaard og Bent Jul Nielsen, har vendelbomålet et forbavsende stort antal selvlyde – 37, hedder det i forrige nummer af *Ord & Sag*. Hanherredsmålet er anderledes beskedent og har kun – udover rigsmålets selvlyde – gliderne *ij₁yj₁uw₁* samt en åben æ-lyd *ä* foran (-js). Se f.eks. *tij'* = tid (34), *byj'* = by (19), *huw's* = huse (22), *näjstən* = næsten (36-37); i sidstnævnte ord er den første selvlyd meget mere a-agtig end i f.eks. *əj'nəns* = egnens (10). Forskellen i de to selvlydssystemer berører navnlig de åbne lyde, idet vendelbomålets lydpar *ælə* og *ålå* hen over store ordmængder blot modsvares af hanherredsmålets *æ* hhv. *å*. I Vendsyssel hedder det f.eks.

så = (biordet) så, men *hå* = har (i tryksvag form); i Hanherrederne rimer de to ord: *så* (32), *hå* (53).

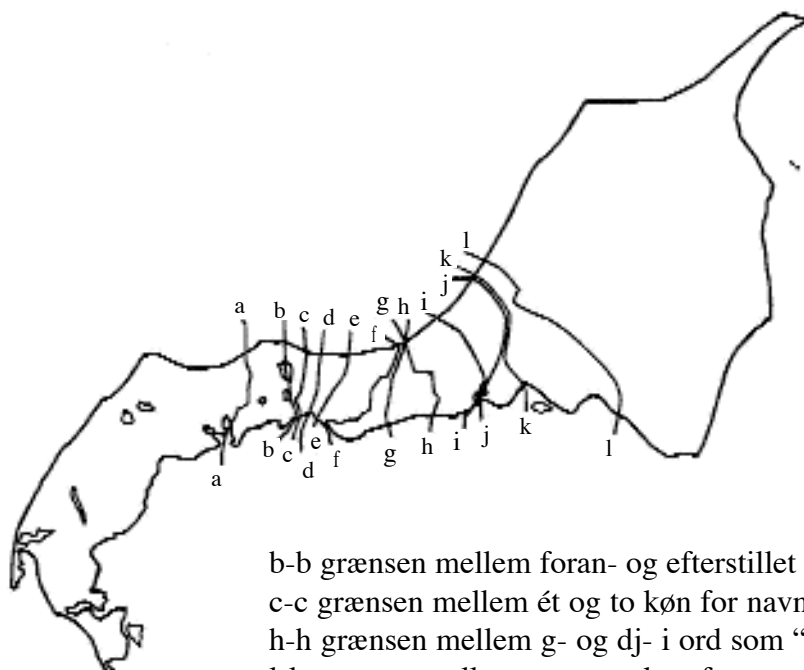
4. Ældre medlydsformer. Medens flere af de medlyde, vi kender fra middelalderdansk, er blevet underkastet radikale ændringer i vendelbomålet, har hanherredsmålet stort set fastholdt de gamle former. Tag blot nedslidningen i Vendsyssel af ældre dansk -nd og -d (i slutningen af stavelser) til hhv. -j og ingenting: *hujjer* = hundrede, *i'må* = imod. De tilsvarende hanherredsformer er *hunjør* (5) (med en j-farvet n-lyd, som endog rigsmålet har opgivet) og *i'måd* (25). Eller tag vendelbomålets forskydning frem i munden af gammelt k- og g- (i begyndelsen af stavelser, og kun foran medlyd der i forvejen dannes forrest i munden) til hhv. tj- og j- (el. dj-): *'ej₁tjy'b* = indkøb, *jik* (nogle steder: *djik*) = gik. Hanherredsmålet udviser kun svage tendenser i samme retning, nemlig opkomsten af et ekstra j: *'enj₁kjy'b* (54), *gjik* (29).

5. Ordforråd. Sprogprøven ovenfor rummer kun få ord og ordformer, der er helt særegne for hanherredsmålet. Dog kender vi nu kun ordet “brohoved” (*'bro₁hu* 18) fra Hanherrederne, når det drejer sig om ordets gamle konkrete betydning: (yderste ende af) skibs-, anløbsbro.⁷ Ordet “ikke” hedder næsten som i rigsmålet *ejk* (2, etc.), medens udtalen i praktisk taget alle de øvrige jyske dialekter (og herunder vendelbomålets *entj*) går tilbage til ordet “intet”. Og ligeså påfaldende er udviklingen af ældre -r(e)n til -*nən* i ord som *fönnən* = førend (28) og *'ræw·wännən* = rævevorn (2).⁸ Men ellers er der tale om ordformer og vendinger, som Hanherrederne deler med egnene mod øst eller vest, eller sågar det sydfør liggende Himmerland – og i mange tilfælde naturligvis med dem allesammen.⁹ Og det er vel netop hvad man ville forvente i en relativt tyndt befolket landsdel, der danner forbindelse mellem større og mere tætbefolkede egne.

Noter (til Viggo Sørensens afsnit):

- ¹ Niels Åge Nielsen: *De jyske Dialekter*. Kbh. 1959, s. 109. Forholdet illustreres heri af kortet, jeg har gengivet nederst på denne side (uden at jeg dog skal kommentere det nærmere).
- ² C.M.C. Kvolsgaard: *Fiskerliv i Vesterhanherred*, skildret i egnens mundart. Kbh. 1886. – samme: *Spredte træk af landbolivet*, optegnet i jysk mundart. Kbh. 1891. – Kvolsgaards bøger viser dialekten i brug, og læseren må herud fra selv slutte sig til dens lyd-, bøjningssystem etc.

- ³ Fortrinsvis i ordoptegnelser (med grov lydskrift) af gårdejer P. Hollensen (f. 1887 i Torslev sogn) samt i spredte rejseoptegnelser (dels af Arne Espegaard, dels af Århus-studerter).
- ⁴ *Ord & Sag* 4, s. 25ff. – En ligeså oplagt jævnføring vestpå med thybomålet har jeg undladt, idet jeg henviser til et kommende signalement af de nordvestjyske dialekter ved Torben Arboe Andersen, formentlig allerede i *Ord & Sag* 6.
- ⁵ Selvlyden i helt tryksvag stavelse (den, man også finder i slutningen af rigsmålsord som komme) noteres dog her som *a*, ikke *e*.
- ⁶ Noget helt andet er, at sådanne særlige længdeforhold m.v. i forled af sammensætninger nok engang har været fællesjysk. Jf. nærmere min artikel “Accentforhold i forledet af jyske sammensætninger” (i *Papers from the 8th Scandinavian conference of linguistics* I. Kbh. 1985, s. 245ff.)
- ⁷ Jf. *Ordbog over det Danske Sprog*, artiklen “Brohoved”, bet. 3.
- ⁸ Jf. *gån'næn* = gården (meddelt af Anders Fisker i anden forbindelse). Den pågældende udvikling har muligvis også fodfæste ovre på den modsatte bred af Limfjorden, hvorfra en meddeler lige har sendt os ordet *'tån'næn,wæj'r* = tordenvej.
- ⁹ Et løseligt gennemsyn af Jysk Ordbogs samling af synonymkort har bekræftet dette indtryk. Og læseren kan selv få lidt af den samme fornemmelse ved at blade tilbage i de ældre årgange af *Ord & Sag* og betragte udbredelsen af sådanne egns-gloser som ørestjært (= ørentvist, 1982, s. 11), bøje (= regnbyge, 1982, s. 35), korn-i-hus-grød (1983, s. 27), bedemand (= gildeindbyder, 1983, s. 41) og skudtørvbåre (om en trillebør, 1984, s. 49).

Hanherrederne og det syd-vestlige Vendsyssel kryd-ses af en lang række nord-syd-gående grænser mht. lydforhold, bøjningsmøn-stre etc. De mest iørefal-dende er:

- b-b grænsen mellem foran- og efterstillet kendeord (æ mand / manden);
 c-c grænsen mellem ét og to køn for navneordene (en barn / et barn);
 h-h grænsen mellem g- og dj- i ord som “gøre”;
 l-l grænsen mellem to og tre køn for navneordene (en mand / i mand).